УДК 340.141:340.61+17(477)
DOI https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series18.2025.47.01

Андрусишин Б. І.

ВЗАЄМОЗАЛЕЖНІСТЬ ПРАВА ТА МОРАЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ ПРАВОВІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті висвітлюється проблема співвідношення таких духовно-культурних регуляторів суспільних відносин як право та мораль. Показано, що починаючи із міфічної свідомості та в епоху України-Руси, праукраїнці розвивали природно-правову парадигму, яка стверджує принцип єдності моралі та права. Відродженнецька українська правова культура зміцнила цю єдність, що засвідчує тогочасна правова практика та ідеологія. Козацька держава забезпечила розквіт природно-правової парадигми, формуючи загальноукраїнське право на основі правових звичаїв та народної моралі. Великий внесок у ствердження єдності моралі та права здійснила філософсько-правова ідеологія, яку розвивали професори Києво-Могилянської академії. Взірцем такої ідеології з морально-правовим змістом є Конституція Пилипа Орлика.

Колонізація українських земель зумовила знищення Козацької держави та офіційної правової реальності. Самодержавна Росія насадила в Україні законницьку парадигму, яка заперечує єдність права та моралі, не визнає природних прав людини, вивищує над людиною державну владу і закон. Проте і в умовах колоніальної історії українці продовжували неофіційно використовувати природно-правові погляди та принципи. Чималий внесок у збереження природно-правової традиції зробили відомі українські мислителі XIX – поч. XX ст.: М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Юркевич, М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський, Б. Кістяківський та ін.. Вони стверджували поняття природного права, особливої цінності людини та її природних прав, розвивали вчення про правову державу, сутність якої у визнанні і реальному захисті невідчужуваних прав людини, у ствердженні ідеї морально-правового підґрунтя правової держави. Вони зробили внесок у ствердження природно-правової парадигми, дослідивши морально-правову свідомість українського суспільства зазначеного періоду.

Зазначено, що здійснення правових реформ в сучасній Україні буде успішним при умові врахування особливостей української правової традиції.

Ключові слова: *право, мораль, українська правова традиція, закон, правова держава, християнська етика, права людини, природне право, позитивне право.*

Постановка проблеми. Проблема співвідношення моралі і права не може не бути актуальною, оскільки стосується основних духовно-культурних регуляторів людського буття. Тривалий час ця проблема не привертала уваги українських правознавців, оскільки в контексті легістської доктрини, яку успадкувала пострадянська українська сфера права, зв’язок моралі та права заперечувався. Нині українське правознавство, розвиваючись на засадах юс натуралістичної доктрини, яка наголошує на єдності права та моралі, все більше проявляє увагу до зазначеної проблеми. Проте, з огляду на те, що ця проблема належить поки що до малорозроблених, нашим правознавцям необхідно посилити її висвітлення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Розмаїті аспекти та питання, дотичні до теми нашого дослідження, вивчали українські науковці-правники: Ю. Гуцуляк [1], М. Братасюк [2], Ю. Багрій [11], Ю. Бервено [10], В. Веклич [8], О. Ганжа [15], В. Левкулич [16], Ю. Лобода [1], В. Кравець [3], О. Грищук [6], С. Погребняк[12] Н. Шелевер [13] та ін.. В їх роботах досліджуються поняття моралі та права, їх витоки, функції, специфічні риси, їх відношення до культури та цивілізації, особливості норм права та норм моралі тощо. Окремі напрацювання присвячено місцю і значимості моралі і права в національній культурі українців, проте таких досліджень обмаль, тому є необхідність українських правникам попрацювати значно інтенсивніше в цьому напрямку.

Мета та завдання дослідження. На підставі опрацювання наукових джерел висвітлити проблему взаємозалежності моралі та права в українській правовій традиції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Людство з давніх давен турбувалося про те, щоб вижити, щоб життя перемагало смерть і руйнування, тому й працювало над створенням засобів, які забезпечували б це виживання і розвиток. Найбільш важливими і значимими, звісно, треба вважати в цьому сенсі право та мораль. І. Проценко слушно підкреслює, що формування таких духовно-культурних регуляторів суспільних відносин було неможливим, доки людина не стала людиною окультуреною, спроможною продукувати духовний досвід [21; 17; 18; 28]. Звісно, це був дуже тривалий еволюційний процес. Ю. Харарі у відомій роботі «Homo Sapiens» зазначає, що когнітивну революцію людство пережило тисяч десять років тому. А от духовно-культурна революція триває, мабуть, починаючи із печерного періоду та наскельних малюнків первісної людини, із глибин родового ладу. Людству необхідно було пережити сягнути відповідного рівня духовно-культурного розвитку, одухотворити свою волю, щоб стала можливою поява права як форми духовності.

На розвиток моралі впливали різні чинники: родинні зв'язки, потреба людей у взаємодії, міфологія, релігійні уявлення, філософські концепції мислителів різних часів, розвиток людської та суспільної свідомості, самосвідомості людини, звичаї та традиції, вплив громадської думки тощо [18; 22; 23]. Нині мораль є синтезом традиційних уявлень та поглядів на належне, вона адаптовується до нових умов життя, з'являються нові цінності, переосмислюються ті, які витримали буттєві трансформації і залишились життєздатними. Окрім традиційних принципів та цінностей, сучасна загальнолюдська мораль включає в себе принцип поваги до прав людини, принцип відповідальності за екологію сучасного світу, принцип поваги до розмаїття людського буття тощо Проте її традиційні цінності та принципи переживають нині нелегкі часи, що пов'язано із масовим поширенням людини гіперспоживацького, або ж ситуативного типу, якій більше імпонує ситуативна мораль і ситуативні цінності [21]. І це доволі небезпечна ситуація для сучасності, яка переживає наступ світових диктаторських режимів на демократію з її загальнолюдськими цінностями та принципами як основою суспільного буття [38].

Право, як і мораль, є продуктом кілька тисячолітнього культурного розвитку людства. Його формування і розвиток стали можливими завдяки певному рівню розвитку людини духовної, в т.ч. певному рівню розвитку моралі. Коли людство виявило недостатність моральних норм та принципів для регуляції суспільних відносин, воно на основі морального досвіду створило нову його форму – право .

Мораль і право як універсальні регулятори суспільного буття пройшли доволі непросту еволюцію в історичному розвитку українського народу. В низці наукових джерел, присвячених українському правовому розвитку, простежується думка про їх взаємозв'язок та взаємовпливи [1; 2; 14; 17; 19; 20; 21]. Звісно, простежити цей зв'язок можливо лише в контексті специфічного підходу до права – юснатуралістичному, тому що на підставі легістської методології він не проглядається через постулювання несумісності права (закону) та моралі: право, яке ототожнюється із законом, є результатом державно-владної діяльності, вільної від моралі, а мораль – це народна творчість, тобто, це дві різні сфери, тому їхній перетин та взаємодія неможливі, а, якщо можливі, то мінімально, і цей мінімум моралі в праві встановлюється не людиною і суспільством, а владою [9].

Низка українських правознаців, досліджуючи особливості розвитку українського права, зазначають, що понад тисячолітня українська правова традиція є природно-правовою (М. Грушевський, Б. Кістяківський, С. Головатий, В. Градова, Г. Попадинець, Н. Павлусів, М. Мірощниченко, Ю. Багрій, Х. Хвойницька та ін.). В. Градова на підставі дослідження наукових джерел з'ясувала, що уже в Руській державі: «праукраїнці стверджують нерозривну єдність права як природного регулятора суспільного життя із мораллю, і в цьому велика перевага юридизованої моралі, що виростає з метафізики та живої взаємодії праукраїнців і вивищується над законом як державно-владним, штучним інструментом регуляції суспільних відносин» [18, с. 105].

А. Шевцова та Ю. Багрій звертають увагу на специфічний тип раціональності в княжій Україні – одухотвореної раціональності, яка була джерелом формування симбіозу моралі та права. Ця раціональність праукраїнцями була успадкована від міфічної свідомості додержавних русичів і збагачена та розвинена уже в державному житті наших предків [19]. Джерелом моралі

були міфічна свідомість, традиції та звичаї родового суспільства – на їх основі формувалися моральні норми. Писане право, що з'являється в княжій Україні, виникає на основі моралі, її цінностей та принципів – Руська правда на дві третини, як засвідчують наукові джерела [20; 23], складалася із звичаєво-традиційних норм. «Міжкнязівські договори та договори земель з князями закріплювали зобов'язання для сторін поводитися справедливо, не порушувати встановлений порядок, не чинити зла один одному, не наносити шкоди, не зловживати владою, не руйнувати системи управління, творити справедливий суд», – зауважують українські дослідники правової культури русичів[2; 20]. Тобто, в цей період наші предки мають доволі розвинену правосвідомість, основою якої є тогочасна мораль.

Праукраїнці, окрім «Руської правди» залишили нам таку спадщину як: «Слово про Закон і Благодать» митрополита Іларіона, «Ізборник 1073» та «Ізборник 1076 року», «Повчання Володимира Мономаха», «Повчання» та «Абука віри» Луки Жидята, що був книжником Ярослава Мудрого, літописи агіографічну літературу та ін. [26-30], в яких можна побачити взаємозалежність моралі та права в ту епоху. Напр., Лука Жидята в «Повчанні..» закликає сучасників не злословити, не ганьбити себе та іншого (очевидно, поняття людської гідності було розвинене у цього автора добре), не красти, не вбивати, не зневажати слабких, «бути правдивими», «судити правдиво», «не брати мзду» (хабаря) – це було поширення серед сучасників високих етичних християнських ідеалів в часи, коли суспільство лише почало творити християнізовану культуру.

Християнство дуже сильно вплинуло на розвиток і моралі, і права [17; 18; 27; 28]. Його заповіді трансформовувалися і в моральні, і правові принципи, які часто співпадали за суттю, і які ставали традиційною основою для вирішення морально-практичних проблем. Відомим фактом є незастосування смертної кари в княжій Україні, що відбулося, як наголошують дослідники, в значній мірі під впливом християнської етики. Такі цінності як: милосердя, християнська любов, взаємодопомога, співчуття тощо постійно популяризуються і ідеологічно, і практично. Особливо важливим для розвитку права був принцип християнської рівності перед Богом, що трансформувався згодом в принцип правової рівності. Про це добре сказав в роботі «Західна традиція права» Дж. Берман, а також окремі українські дослідники [2; 17; 18]. Всі ці ідеї, безумовно сприяли вдосконаленню людини – русича, формуванню її свідомості та правосвідомості, що заклало підстави для наступних етапів розвитку духовного досвіду нашого народу.

Відродженнецька Україна-Русь демонструє плюралізм форм права, яке розвивається на основі морально-правової спадщини княжої України, але відчуває впливи нових чинників різного плану. Це був період протекторату Литви над Україною-Руссю (В. Антонович, Д. Дорошенко), яка почала відроджуватися після нашестя монголо-татар. В цей час було утворено Литовсько-Руське князівство, в якому в XV–XVI ст. спостерігається розквіт українських міст, розвиток ремесел, духовної культури, запровадження магдебурзького права в багатьох українських містах

В Литовсько-Руській державі звичаєве право знову стало єдиним джерелом права на українських землях. Воно продовжувало бути чинним і в Галицько-Волинській державі, навіть після прилучення її земель до Польщі, аж до кінця XV століття (доба «руського права»). В склад Литовсько-Руської держави українські землі увійшли зі «своєю старовиною». «Проголосивши принцип: «старини не рухати, новини не заводити», великі князі литовські підтвердили українським землям звичаєве право й сприяли його подальшому розвитку. Незабаром воно було засвоєно в усій Литовсько-Руській державі» [18; 20]. Можна стверджувати, що народна мораль далі продовжувала бути ціннісною основою для розвитку права в цю епоху, оскільки, як відомо, звичаї загалом і правові зокрема, її втілюють найкраще. Безумовно, форми права українців-русичів тієї епохи є продуктом творчості феодального суспільства, «проте, такі смисли права як: справедливість, милосердя, обов'язок, відповідальність, повага до людини, її гідності, честі, приватної власності тощо, добре у ньому простежуються» [9; 17; 18; 20]. В творчості низки українських мислителів того часу: С. Оріховського-Роксолана, Павла з Кросно, Ю. Дрогобича, Ю. Рогатинця, П. Могили та ін.. можна прочитати ідеї, які пробуджували національну

свідомість, зміцнювали силу духу в боротьбі проти польської експансії, розвивали почуття особистої гідності, честі, що, безумовно, зміцнювало морально-правову культуру русичів.

Козацька держава була періодом інтенсивного розквіту морально-правового розвитку українців. Звичаєве право залишалося важливою, найбільш поширеною формою права, проте поряд із ним стверджувалося і позитивне право. В XVII ст. формується загальне українське право в результаті поширення на всі українські землі сукупності правових норм, які склалися в козацькій Україні [20], і які набули характеру загальнонаціональних норм. Джерелом загального права стали норми звичаєвого права, неписані правила та звичаї, які тогочасне суспільство творило доволі тривалий час. Досідники звичаєвого права зазначають, що саме сільські громади «на засадах «здорового глузду» та народної моралі створили найбільшу кількість норм загального права» [31, с. 43]. Особливу роль у їх творенні відіграли копні суди. Будучи створювані копами, ці норми «максимально відображали і захищали цінності та моральні принципи тогочасних українців, оскільки копа інтегровувалася як єдине цілісне утворення завдяки спільній мові, культурі, моральним цінностям, спільності господарювання та власності», – підкреслює Ю. Лобода [1].

Окрім звичаєвого права та копних норм, в Козацькій державі чинними були норми церковного права, якого люди дотримувалися без усілякого офіційного оформлення. Мабуть, зайво згадувати, що цим нормам був властивий симбіоз моралі та права. Серед джерел позитивного права найпоширенішими були гетьманські універсали як офіційні розпорядчі письмові акти адміністративно-політичного змісту, які в період другої половини XVII–XVIII ст. видавали гетьмани, генеральна військова канцелярія, представники генеральної старшини та полковники [20]. Поряд із названими джерелами позитивного права, декретами, грамотами, листами гетьман доводив до відома населення про ухвалення законів, про зміст їх, про набуття ними чинності тощо [20; 31]. Звісно, відступ від моральних норм та принципів існував, не забуваймо, що це феодальне суспільство і його право, проте, як зауважують дослідники, гетьмани намагалися не руйнувати народну мораль, звичаєве право, а навпаки, дотримуватися їх вимог і принципів. Напр., Пилип Орлик у своїй Конституції апелює до честі-гонору, відповідальності, обов'язку, гласності. Весь текст цього документа виразно наповнений морально-правовий змістом.

Варто згадати також, що Росія, окупувавши Україну, знищила магдебурзьке право як джерело українського права. І це не було випадковістю, магдебурзьке право творило мікрокосм, що був наповнений моральними смислами та цінностями: «Магдебурзьке право сприяло розвиткові української міської культури за європейським взірцем, а вона була, в свою чергу, середовищем формування міщанина, людини *міського типу,* що, стверджувала, в свою чергу, себе як суб'єкта права» [32].

Добрим свідченням розвитку в зазначену епоху високої моральної та правової культури українців є творчість професорів Києво-Могилянської академії. Г. Кониський, М. Козачинський, І. Гізель, С. Кулябка, Т. Прокопович, Чарнуцький та ін.. були прихильниками природно-правового підходу, часто використовували в своїх курсах етики такі поняття як: природне право, справедливість, людська гідність, спільне благо, загальна користь, добро та ін.., що засвідчує розуміння ними значимості моралі як основи для правового розвитку. «Будь-який звичай може бути справедливим через природний закон», – вважав М. Козачинський [34, с. 97–114], акцентуючи на єдності природного і звичаєвого права. Дослідники наголошують, що ці вчені розвивали феномен юридизованої моралі [2: 33].

В умовах колонізації України самодержавною Росією офіційне українське право перестає існувати. Знищення Козацької держави означало знищення і правової реальності України. Загальне українське право під кінець ХУІІІ ст. уже майже не функціонувало. Росія насаджувала своє законодавство, свою судову владу, українці, тотально покріпачені, втрачали свої права. Проте навіть в умовах колонізації природно-правова парадигма в українському суспільстві продовжувала існувати. Вона функціонувала в неофіційних формах права, в правовій ідеології, в суспільній свідомості. Відомий правник кінця XIX – поч. XX ст. Є. Ерліх, досліджуючи правове життя буковинських українців, які знаходилися під окупацією Австро-Угорщини, писав,

що у них було по-своєму правове життя, хоча вони не знали писаного права, не ходили до чужого суду. Вони користувалися звичаєвим правом, судили дуже часто на місцях, сільським судом або судом сусідів. У їхній правосвідомості жили поняття та принципи моралі, і вони вважалися водночас правовими. Смислами права найчастіше були такі моральні цінності як: справедливість, добросовісність, добро, гідність тощо (стаття «Про живе право» (1911). Аналогічною була правосвідомість прикарпатських українців, про що добре сказано І. Франком у його художніх творах «Перехресні стежки», «Украдене щастя», «Захар Беркут» та ін..

Серед прихильників природно-правової парадигми такі мислителі як: М. Костомаров, Т. Шевченко, П. Юркевич, Л. Українка, М. Драгоманов, І. Франко, М. Міхновський, Ю. Липа та ін.. Тарас Шевченко в «Кобзареві» з усіх сил намагається донести до сучасників, нація і національний тип людини –це не випадковість, а ланки космічного буття і знищувати їх – це злочин, руйнація космічного буття. Нації і люди, що їх складають, будучи органічними ланками космічної еволюції, мають природне право бути і жити по своїй волі. Українці мають природні права на життя, національну ідентичність, свою землю, мову, віру, свободу, повагу до своєї національної та людської гідності, справедливий суд тощо. У них є природне право на боротьбу проти гноблення та знищення. Вони можуть мати свою державу і створювати власні закони відповідно до своїх реалій життя. В поглядах мислителя взаємопереплетені моральні та правові поняття та уявлення: право на повагу до людської та національної гідності, справедливість як стрижневе поняття моралі, справедливість як принцип правового життя, поняття спільного блага і принцип моралі, відповідальність за долю свого народу, принцип особистої відповідальності, моральний принцип добросовісності тощо.

П. Юркевич мислив мораль і право як взаємозалежні чинники суспільного життя. Він писав, що: «Природне право – це позитивна моральна сила, бо воно є ідеєю людського розуму, а розум завжди законодавчий; його ідея завжди реальна як завдання і як вимога, яку він і здійснює завжди відповідно до ступеня переконання. Воно є право, встановлене природою людини і божественним розумом» [34, с. 170]. Тобто, природне право – це чиста ідея, якій не потрібні зовнішні санкції і вона обов’язкова для розумних істот через внутрішній авторитет. Але це сила найперше моральна, тобто, мораль як розумна і вільна воля – це основа природного права.

Позитивне право залежить від природного, бо природне право силою свого авторитету змінює і зупиняє дію позитивного права, оскільки його авторитет закорінений у розумній природі, а розум у своїх визначеннях ні від чого не залежить [23, с. 175]. «Ясна ідея природного права береже позитивне право, викриваючи принципи цілком неправдиві і не дозволяючи їм проникати до суспільного середовища» [34, с. 173], тобто, законодавець, апелюючи до моральних цінностей та принципів, поєднуючи право і мораль, створює морально-правовий закон, який нині називається просто правовим [9; 12; 15].

М. Драгоманов намагався сформувати модель держави, яка забезпечить можливості здійснення людиною своїх природних прав і свобод. Він не сумнівався в тому, що людина народжена із правами на життя, на особисту недоторканність, повагу до особистої та національної гідності, свободу тощо. Теоретичними засадами конституціоналізму вчений вважав поєднання філософії природного права з її принципом примату особи над державою та ідею держави, що гарантує політичну свободу, державу, що пропонує систему гарантій природних прав і свобод людини. В цих поглядах звучить моральний підтекст: людина мислиться цінністю, важливішою від держави. Вона сама не здатна захистити свої права, їй потрібний захисник і тому турбота про її природні права, гарантії їх реалізації покладається ним на державу [35; 36]. Держава, яка гарантує людині її невід’ємні права – це правова держава, а вона неможлива поза мораллю.

Ще один прихильник юснатуралізму, єдності моралі та права – Іван Франко. У статті «Свобода і автономія» підкреслював, «інородці» в російській імперії в силу свого геополітичного стану, «відмінності землі й клімату будуть перти до захування своєї відрубності, до своїх окремих прав і інституцій, відповідних до їх способів життя та спеціальних родів господарства, будуть жадати собі автономії» [37, с. 442–448]. Його художні твори дуже презентабельні в плані наголосу на єдності моралі та права. Він добре знав західних українців, зокрема, селянство, гаряче

відстоював їх природні права на вільне життя, на гідність, на національну ідентичність, на справедливий суд тощо. Він вважав аморальним і несправедливим національне гноблення, зневагу до людини та її прав, акцентував на ідеї такого державного устрою, який був би ґрунтованим на моральних цінностях, що означало б здійснення невідчужуваних прав людини [14; 17].

Б. Кістяківський, сповідуючи природно-правову доктрину, відстоював у своїй творчості ідею природних прав людини. Як і М. Драгоманов, переймався теорією побудови правової держави і вважав, що це має бути держава, яка захистить людину з її невідчужуваними правами. Юснатуралізм підводить добрий морально-етичний підтекст під проблему співвідношення людини та правової держави. Така держава не може зневажати людину і її права, а, отже, вона можлива на доброму морально-духовному підґрунті. Вихідними принципами правової держави, на його думку, є обмеження влади та недоторканість особи, а обмежує влади визнання природних, невід'ємних і непорушних прав особи [25]. Б. Кістяківський переконував, що тільки правова рівність є первинною гарантією реального відтворення принципу природного права – рівності всіх громадян [23, с. 180].

Висновки. Проведений аналіз проблеми взаємозалежності моралі і права в українському правовому розвитку засвідчує, що українці упродовж своєї історії демонструють високу духовну культуру в правовій сфері. Уже в Україні – Руси можна побачити прихильність нашого народу до природно-правової парадигми, яка передбачає тісну єдність моралі та права. Значний вплив на єдність цих регуляторів суспільних відносин мало християнство з його цінностями та етикою. Наступні історичні періоди розвитку українського права засвідчують відданість наших пращурів юснатуралізму з його морально-правовим симбіозом. Навіть в епоху колонізації українських земель і знищення офіційного права неофіційно українці продовжили використовувати природно-правову парадигму. Тобто, природно-правовий розвиток, який передбачає єдність і взаємозалежність моралі і права, є органічною автентичною традицією українського народу. В нинішньому здійсненні правових реформ слушно було б цю традицію врахувати.

Використана література:

1. Лобода Ю. П. Правова традиція українського народу (феномен та об'єкт загальнотеоретичного дискурсу). Львів : Світ, 2009. 87 с.
2. Братасюк М. Г. Феномен юридизованої моралі в українській правовій традиції. Правовий часопис Донбасу. 2024. № 1 (86). С. 3–7.
3. Кравець В. М. Співвідношення природного і позитивного права в сучасному філософсько-правовому дискурсі. Науковий вісник ДДУВС. 2008. № 4. С. 41–49.
4. Карнаух Б. Взаємодія моралі та права у світлі проблеми екзистенції природного права. Філософські обрії. 2008. № 19. С. 250–260.
5. Гуцуляк Ю. В. Метафізичне праворозуміння та його вплив на формування уявлень про правопорядок. Журнал східноєвропейського права. 2021. № 91. С. 14–23. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/hotsuliak_mikhailina_zverkhovska-_91.pdf
6. Грищук О. Природне право як форма об'єктивації цінності людини. Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2006. Вип. 43. С. 3–8.
7. Грищук О. В., Добош З. А. Конвергенція справедливості і права: філософсько-правовий аспект : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2013. 272 с.
8. Веклич В. О. Норми права та норми моралі за сучасних умов: потенціал для розвитку або деградації. Публічне та приватне право. 2019. № 5, т. 1. С. 16–21.
9. Братасюк М. Г. Природно-правова парадигма як концептуальна основа сучасного правового розвитку. Доктринальні засади розвитку держави і права: національні та міжнародні тенденції : монографія / заг. ред. проф. Бошицького Ю. Л. Київ : Видавництво Ліра-К, 2014. 440 с.
10. Бервено С., Романченко О. Співвідношення права і моралі в регулюванні суспільних відносин на сучасному етапі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право». 2017. Вип. 23. С. 12–14.
11. Багрій Ю. Морально-етичний вимір Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини. PNAP. 2025. № 3 (Республіка Польща).
12. Погребняк С. П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика) : монографія. Харків : Право, 2008. 240 с.

13. Шелевер Н. В. Справедливість як основоположний принцип права. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. Одеса : Гельветика, 2021. Вип. 89. С. 113–118.
14. Павлусів Н. М. Філософсько-правові погляди західноукраїнських письменників кінця XIX–XX ст. : дис. … канд. філос. наук : 12.00.12. Київ, 2011. 225 с.
15. Ганжа О. Співвідношення справедливості та верховенства права: новий погляд на знайомі правові явища. Держава та регіони. 2023. № 3 (81). С. 11–20.
16. Левкулич В. Морально-етичний та правовий зміст категорії «рівність». Мультиверсум. Філософський альманах. Київ : Центр духовної культури, 2004. № 39. С. 116–130.
17. Попадинець Г. О. Український світоглядно-філософський гуманізм як засада розвитку української правової культури : дис. … канд. філос. наук : 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2008. 196 с.
18. Градова В. Ідея права в українській правовій традиції : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.12 – філософія права. Київ, 2013. 228 с.
19. Шевцова А. Відродження та розвиток національної правової традиції як засада правового реформування сучасної України. KELM (Республіка Польща). 2020. № 4 (32), vol. 2. С. 203–209.
20. Захарченко П. П. Історія українського права : навч. посіб. Київ : ВД «Освіта України», 2019. 436 с.
21. Сабадуха В. Метафізика суспільного та особистісного буття : монографія. Івано-Франківськ : ІФНТУНГ, 2019. 647 с.
22. Головатий С. П. Верховенство права : монографія : у 3 кн. Київ : Фенікс, 2006. Кн. 1 : Від ідеї до доктрини. С. 61–624.
23. Хвойницька Х. М. Легітимація природного права в Україні та європейська юснатуралістична традиція : дис. … канд. філос. наук : 09.00.05. Львів, 2013. 199 с.
24. Грушевський М. Історія України-Руси : у 6 т. Київ, 1993. Т. III. 503 с.
25. Кістяківський Б. Держава правова та соціалістична. У: Кістяківський Б. Вибране. Київ : Абрис, 1996. 512 с.
26. Повість временних літ. Літопис руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 1–178.
27. Огородник І. В. Історія філософської думки в Україні. Київ : Вища школа, 1999. 543 с.
28. Луцький І. М. Християнство як світоглядне джерело української держави та права : монографія. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. 468 с.
29. Іларіон, митрополит Київський. Слово про Закон і Благодать. Історія філософії України : хрестоматія / упоряд.: М. Ф. Тарасенко, М. Ю. Русин (кер.); А. К. Бичко, І. В. Бичко, С. В. Бондар, Д. П. Кирик, О. В. Логвиненко та ін. Київ : Либідь, 1993. С. 8–28.
30. Володимир Мономах. Твори. Літопис руський. Київ : Дніпро, 1989. С. 454–464.
31. Шевченко О. О., Вовк О. Й., Капелюшний В. П. та ін. Історія українського права / за ред. О. О. Шевченка. Київ : Олан, 2001. 214 с.
32. Братасюк В. Вплив магдебурзького права на формування людини як суб’єкта права в Україні XIV – поч. XIX ст. Порівняльно-аналітичне право. 2019. № 5. С. 473–477.
33. Багрій Ю. Морально-етичний вимір української правової традиції Козацької епохи. Галицькі студії. Юридичні науки. 2024. № 6. С. 11–19.
34. Юркевич П. Філософія права. У: Памфіл Юркевич. Історія філософії права. Філософія права. Філософський щоденник. Вид. 2-ге. Київ : Ред. журн. «Український світ», 2000. С. 162–231.
35. Драгоманов М. Проект Статуту спілки «Вільний Союз». У: Антологія лібералізму. Політико-правничі вчення та верховенство права. Київ : Книги для бізнесу, 2008. С. 896–988.
36. Драгоманов М. Чудернацькі думки про українську справу. Вибране. Київ, 1994. 686 с.
37. Франко І. Свобода і автономія. У: Іван Франко. Зібрання творів : у 50 т. Київ : Наук. думка, 1985. Т. 45. С. 442–448.
38. Bratasiuk M. Neo-Orvellizm as a Threat to Global Democracy. Academia Polonia. 2024. T. 64, № 3.

References:

1. Loboda, Yu. P. (2009). Pravova tradytsiia ukrainskoho narodu (fenomen ta obiekt zahalnoteoretychnoho dyskursu) [The Legal Tradition of the Ukrainian People: A Phenomenon and an Object of General Theoretical Discourse]. Lviv: Svit, 87 p. [in Ukrainian].
2. Bratasiuk, M. H. (2024). Fenomen yurydyzovanoi morali v ukrainskii pravovii tradytsii [The Phenomenon of Juridified Morality in the Ukrainian Legal Tradition]. *Pravovyi chasopys Donbasu*, No. 1 (86), pp. 3–7. [in Ukrainian].

3. Kravets, V. M. (2008). Spivvidnoshennia pryrodnoho i pozytyvnoho prava v suchasnomu filosofsko-pravovomu dyskursi [The Correlation of Natural and Positive Law in Contemporary Philosophical-Legal Discourse]. *Naukovyi visnyk DDUVS*, No. 4, pp. 41–49. [in Ukrainian].
4. Karnaukh, B. (2008). Vzaiemodiia morali ta prava u svitli problemy ekzystentsii pryrodnoho prava [Interaction of Morality and Law in the Light of the Existence of Natural Law]. *Filosofski obrii*, No. 19, pp. 250–260. [in Ukrainian].
5. Hutsuliak, Yu. V. (2021). Metafizychne pravorozuminnia ta yoho vplyv na formuvannia uiavlen pro pravoporiadok [Metaphysical Understanding of Law and Its Influence on the Formation of Notions about Legal Order]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*, No. 91, pp. 14–23. Retrieved from: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2021/08/hotsuliak_mikhailina_zverkhovska-_91.pdf [in Ukrainian].
6. Hryshchuk, O. (2006). Pryrodne pravo yak forma obiektyvatsii tsinnosti liudyny [Natural Law as a Form of Objectification of Human Value]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia yurydychna*, Issue 43, pp. 3–8. [in Ukrainian].
7. Hryshchuk, O. V., & Dobosh, Z. A. (2013). Konverhentsiia spravedlyvosti i prava: filosofsko-pravovyi aspekt: monohrafiia [The Convergence of Justice and Law: A Philosophical-Legal Aspect: Monograph]. Khmelnytskyi: Khmelnytskyi University of Management and Law, 272 p. [in Ukrainian].
8. Veklych, V. O. (2019). Normy prava ta normy morali za suchasnykh umov: potentsial dlia rozvytku abo dehradatsii [Legal and Moral Norms under Modern Conditions: Potential for Development or Degradation]. *Publichne ta pryvatne pravo*, No. 5, Vol. 1, pp. 16–21. [in Ukrainian].
9. Bratasiuk, M. H. (2014). Pryrodno-pravova paradyhma yak kontseptualna osnova suchasnoho pravovoho rozvytku [Natural Law Paradigm as a Conceptual Basis for Modern Legal Development]. In *Doktrynalni zasady rozvytku derzhavy i prava: natsionalni ta mizhnarodni tendentsii* [Doctrinal Foundations of the Development of State and Law: National and International Trends]: Monograph / Ed. by Prof. Yu. L. Boshytskyi. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K, 440 p. [in Ukrainian].
10. Berveno, S., & Romanchenko, O. (2017). Spivvidnoshennia prava i morali v rehuliuvanni suspilnykh vidnosyn na suchasnomu etapi [The Correlation of Law and Morality in Regulating Social Relations at the Present Stage]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriia "Pravo"*, Issue 23, pp. 12–14. [in Ukrainian].
11. Bahrii, Yu. (2025). Moralno-etychnyi vymir Yevropeiskoi konventsii pro zakhyst prav ta osnovopolozhnykh svobod liudyny [The Moral and Ethical Dimension of the European Convention on Human Rights and Fundamental Freedoms]. *PNAP*, No. 3. [in Ukrainian].
12. Pohrebniak, S. P. (2008). Osnovopolozhni pryntsypy prava (zmistovna kharakterystyka): monohrafiia [Fundamental Principles of Law (A Substantive Characteristic): Monograph]. Kharkiv: Pravo, 240 p. [in Ukrainian].
13. Shelever, N. V. (2021). Spravedlyvist yak osnovopolozhnyi pryntsyp prava [Justice as a Fundamental Principle of Law]. *Aktualni problemy derzhavy i prava: zbirnyk naukovykh prats*, Issue 89, pp. 113–118. Odesa: Helvetyka. [in Ukrainian].
14. Pavlusiv, N. M. (2011). Filosofsko-pravovi pohliady zakhidnoukrainskykh pysmennykiv kintsia XIX–XX st. [Philosophical-Legal Views of Western Ukrainian Writers of the Late 19th–20th Centuries]: PhD Thesis (Philosophy), 12.00.12. Kyiv, 225 p. [in Ukrainian].
15. Hanzha, O. (2023). Spivvidnoshennia spravedlyvosti ta verkhovenstva prava: novyi pohliad na znaiomi pravovi yavyshcha [The Relationship between Justice and the Rule of Law: A New Look at Familiar Legal Phenomena]. *Derzhava ta rehiony*, No. 3 (81), pp. 11–20. [in Ukrainian].
16. Levkulych, V. (2004). Moralno-etychnyi ta pravovyi zmist katehorii "rivnist" [The Moral-Ethical and Legal Content of the Category "Equality"]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh*, No. 39, pp. 116–130. Kyiv: Tsentr dukhovnoi kultury. [in Ukrainian].
17. Popadynets, H. O. (2008). Ukrainskyi svitohliadno-filosofskyi humanizm yak zasada rozvytku ukrainskoi pravovoi kultury [Ukrainian Worldview-Philosophical Humanism as a Basis for the Development of Ukrainian Legal Culture]: PhD Thesis (Philosophy), 12.00.12 "Philosophy of Law". Kyiv, 196 p. [in Ukrainian].
18. Hradova, V. (2013). Ideia prava v ukrainskii pravovii tradytsii [The Idea of Law in the Ukrainian Legal Tradition]: PhD Thesis (Law), 12.00.12 – Philosophy of Law. Kyiv, 228 p. [in Ukrainian].
19. Shevtsova, A. (2020). Vidrodzhennia ta rozvytok natsionalnoi pravovoi tradytsii yak zasada pravovoho reformuvannia suchasnoi Ukrainy [Revival and Development of the National Legal Tradition as a

Basis for Legal Reform in Modern Ukraine]. *KELM (Republic of Poland)*, No. 4 (32), Vol. 2, pp. 203–209. [in Ukrainian].
20. Zakharchenko, P. P. (2019). Istoriia ukrainskoho prava: navchalnyi posibnyk [History of Ukrainian Law: Textbook]. Kyiv: VD “Osvita Ukrainy”, 436 p. [in Ukrainian].
21. Sabadukha, V. (2019). Metafizyka suspilnoho ta osobystisnoho buttia: monohrafiia [Metaphysics of Social and Personal Being: Monograph]. Ivano-Frankivsk: IFNTUOG, 647 p. [in Ukrainian].
22. Holovatyi, S. P. (2006). Verkhovenstvo prava: monohrafiia: u 3 kn. [Rule of Law: Monograph: In 3 vols.]. Kyiv: Feniks. Vol. 1: Vid idei do doktryny [From Idea to Doctrine], pp. 61–624. [in Ukrainian].
23. Khvoinytska, Kh. M. (2013). Lehitymatsiia pryrodnoho prava v Ukraini ta yevropeiska yusnaturalistychna tradytsiia [Legitimation of Natural Law in Ukraine and the European Iusnaturalist Tradition]: PhD Thesis (Philosophy), 09.00.05. Lviv, 199 p. [in Ukrainian].
24. Hrushevskyi, M. (1993). Istoriia Ukrainy-Rusy: u 6 t. [History of Ukraine-Rus: In 6 vols.]. Kyiv. Vol. III, 503 p. [in Ukrainian].
25. Kistiakivskyi, B. (1996). Derzhava pravova ta sotsialistychna [The Legal and the Socialist State]. In: Kistiakivskyi, B. *Vybrane* [Selected Works]. Kyiv: Abris, 512 p. [in Ukrainian].
26. *Povist vremennykh lit. Litopys ruskyi* [The Tale of Bygone Years. The Rus’ Chronicle]. (1989). Kyiv: Dnipro, pp. 1–178. [in Ukrainian].
27. Ohorodnyk, I. V. (1999). Istoriia filosofskoi dumky v Ukraini [History of Philosophical Thought in Ukraine]. Kyiv: Vyshcha shkola, 543 p. [in Ukrainian].
28. Lutskyi, I. M. (2010). Khrystyianstvo yak svitohliadne dzherelo ukrainskoi derzhavy ta prava: monohrafiia [Christianity as a Worldview Source of the Ukrainian State and Law: Monograph]. Ivano-Frankivsk: Misto NV, 468 p. [in Ukrainian].
29. Ilarion, Metropolitan of Kyiv. (1993). Slovo pro Zakon i Blahodat [Sermon on Law and Grace]. In: *Istoriia filosofii Ukrainy: khrestomatiia* [History of Ukrainian Philosophy: Reader] / comp. M. F. Tarasenko, M. Yu. Rusyn (eds.); A. K. Bychko, I. V. Bychko, S. V. Bondar, D. P. Kyryk, O. V. Lohvynenko et al. Kyiv: Lybid, pp. 8–28. [in Ukrainian].
30. Volodymyr Monomakh. (1989). Tvory. *Litopys ruskyi* [Works. The Rus’ Chronicle]. Kyiv: Dnipro, pp. 454–464. [in Ukrainian].
31. Shevchenko, O. O., Vovk, O. Y., Kapeliushnyi, V. P., et al. (2001). Istoriia ukrainskoho prava [History of Ukrainian Law] / ed. by O. O. Shevchenko. Kyiv: Olan, 214 p. [in Ukrainian].
32. Bratasiuk, V. (2019). Vplyv mahdeburzkoho prava na formuvannia liudyny yak subiekta prava v Ukraini XIV – poch. XIX st. [The Influence of Magdeburg Law on the Formation of the Person as a Subject of Law in Ukraine from the 14th to the Early 19th Century]. *Porivnialno-analitychne pravo*, No. 5, pp. 473–477. [in Ukrainian].
33. Bahrii, Yu. (2024). Moralno-etychnyi vymir ukrainskoi pravovoi tradytsii Kozatskoi epokhy [The Moral-Ethical Dimension of the Ukrainian Legal Tradition of the Cossack Era]. *Halytski studii. Yurydychni nauky*, No. 6, pp. 11–19. [in Ukrainian].
34. Yurkevych, P. (2000). Filosofiia prava [Philosophy of Law]. In: *Pamfil Yurkevych. Istoriia filosofii prava. Filosofiia prava. Filosofskyi shchodennyk* [Pamfil Yurkevych. History of the Philosophy of Law. Philosophy of Law. Philosophical Diary]. 2nd ed. Kyiv: “Ukrainskyi Svit”, pp. 162–231. [in Ukrainian].
35. Drahomanov, M. (2008). Proekt Statutu spilky “Vilnyi Soiuz” [Draft Statute of the “Free Union” Association]. In: *Antolohiia liberalizmu. Polityko-pravnychi vchennia ta verkhovenstvo prava* [Anthology of Liberalism. Political-Legal Doctrines and the Rule of Law]. Kyiv: Knyhy dlia biznesu, pp. 896–988. [in Ukrainian].
36. Drahomanov, M. (1994). Chudernatski dumky pro ukrainsku spravu [Strange Thoughts about the Ukrainian Cause]. *Vybrane* [Selected Works]. Kyiv, 686 p. [in Ukrainian].
37. Franko, I. (1985). Svoboda i avtonomiia [Freedom and Autonomy]. In: *Ivan Franko. Zibrannia tvoriv: u 50 t.* [Collected Works: In 50 vols.]. Kyiv: Naukova dumka, Vol. 45, pp. 442–448. [in Ukrainian].
38. Bratasiuk, M. (2024). Neo-Orvellizm as a Threat to Global Democracy. *Academia Polonia*, Vol. 64, No. 3.

Andrusyshyn B. I. The interdependence of law and morality in the Ukrainian legal tradition

The article highlights the problem of the correlation of such spiritual and cultural regulators of social relations as law and morality. It is shown that starting from mythical consciousness and in the era of Ukraine-Rus, the proto-Ukrainians developed a natural-legal paradigm that affirms the principle of the unity

of morality and law. The Ukrainian Renaissance legal culture strengthened this unity, as evidenced by the legal practice and ideology of that time. The Cossack state ensured the flourishing of the natural-legal paradigm, forming all-Ukrainian law on the basis of legal customs and folk morality. A great contribution to the affirmation of the unity of morality and law was made by the philosophical and legal ideology developed by the professors of the KMA. An example of such an ideology with moral and legal content is the Constitution of Pylyp Orlyk.

The colonization of Ukrainian lands led to the destruction of the Cossack state and official legal reality. Autocratic Russia imposed a legal paradigm in Ukraine that denies the unity of law and morality, does not recognize natural human rights, and elevates state power and law above man. However, even in the conditions of colonial history, Ukrainians continued to unofficially use natural law views and principles. A significant contribution to the preservation of the natural law tradition was made by famous Ukrainian thinkers of the 19th and early 20th centuries: M. Kostomarov, T. Shevchenko, P. Yurkevich, M. Dragomanov, I. Franko, M. Hrushevsky, B. Kistyakivsky, etc. They affirmed the concept of natural law, the special value of man and his natural rights, developed the doctrine of the rule of law, the essence of which is the recognition and real protection of inalienable human rights, in affirming the idea of the moral and legal basis of the rule of law. They contributed to the affirmation of the natural law paradigm by exploring the moral and legal consciousness of Ukrainian society of the specified period.

It is noted that the implementation of legal reforms in modern Ukraine will be successful provided that the peculiarities of the Ukrainian legal tradition are taken into account.

Key words: *law, morality, Ukrainian legal tradition, law, rule of law, Christian ethics, human rights, natural law, positive law.*

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 28.11.2025
Дата публікації: 24.12.2025